

Csipkés gyöngyvessző - *Spiraea crenata* L.

Szinoním nevei: *S. crenifolia* C.A. MEYER, *S. vacciniifolia* hort. non DON, *S. sawranica* BESS.

Társneve: csipkés bajnóca

Morfológiai leírás

1 m magas, fölálló szárú, sűrűvesszejű cserje. Hajtásai vékonyak, kezdetben finoman szőrösek, vörösesbarnák. Rügyei aprók, tojásdadok, a félkör alakú levélripacson 1 edénynyaláb-végződés látható. Levelei megnyúlt elliptikusak vagy lándzsásak, 2-4 cm hosszúak. A levélváll ék alakú, a levélszél a csúcs felé csipkésen fogas, a levélcsúcs tompa vagy hegyes. A generatív hajtások levelei keskenyebbek, a vegetatív hajtásé visszas-tojásdadok, ép szélűek, vagy a csúcs közelében gyengén fogasak. A levéllemez kezdetben finoman szőrös, szürkészöld színű, a levélalaptól a csúcsig 3 határozott, egymással ± párhuzamos ér fut. Virágai az előző évi hajtásokon keletkezett leveles rövidhajtások csúcsán dúsvirágú fürtökben jelennek meg. A virágzat kb. 2 cm széles, félgömbös. A virágok 5 mm hosszú kocsányon találhatók. A csészelevelek háromszög alakúak, 1,5 mm hosszúak, szélükön és belül szőrösek. A szirmok kerekdedek, 3 mm hosszúak, fehérek. A porzószálak hosszabbak a szirmoknál (~ 4 mm). A tányér alakú vackon 5 magház van. A rendszerint 5 tüsző finoman szőrös, a bibeszálak csúcsukon, vagy kevésbé a csúcs alatt erednek, felállóak. Az összehajló csészék a tüszőcsokrot körbefogják. A termésben több (2-10) apró, hosszúkás és lapos mag található.

Szaporodásbiológia, fenológiai ritmus

Lombfakadás után, rendszerint májusban (-júniusban) virágzik. Termése július-augusztusban érik, éréskor a tüszők a hasi oldalon nyílnak fel. Gyökérsarjai révén sarjtelepeket képezhet.

Elterjedése

Szubkontinentális elterjedésű faj, Délkelet-Európától a Kaukázusig illetve az Altájig húzódik areája. Északon az 55. szélességi körig hatol. A sztyepecserjések jellemző faja. Elterjedési területének nyugati széle egykoron a Duna vonala volt. Gyakrabban termesztik díszcserjeként, ritkán elvadul.

Előfordulása

Hazai előfordulásáról az első adatokat KITAIBEL Pál szolgáltatta (GOMBOCZ 1945; KANITZ, 1862, 1863). Beregi útjára indulva 1803. május 11-én Rákos mellett látott csipkés gyöngyvesszőt, majd május 15-én a Heves környéki erdőben a szőlők mellett fedezte fel: „Die *Spiraea* nennt man Nyul-Vessző und braucht sie zu Besen die Frucht ein zu kehren.” Május 18-án ismét Heves környékén, a fácánoserdőben és a szőlőhegyeknél említi: „Gegen den Herbst friesst das Vieh die *Spiraea crenata*: sie ist so häufig hier, daß sie ganze Strecken dicht einnimmt.” KANITZ (1863) még Vacsot (Pusztavacs) is említi, hogy KITAIBEL ott is gyűjtötte volna e fajt. Ugyancsak KANITZnál szerepel (KANITZ 1862, 1863) a Mátra megjelölés is, de KITAIBEL naplójában erre nincs utalás. Feltehetően Heves községet a Mátrához tartozónak vélte. Később a gyöngyösi Sárhegyen KOCIANOVICH József gyöngyösi gyógyszerész is gyűjtötte e fajt, melynek herbáriumi példányát SOÓ (1937) is látta. Ugyanitt a Sárhegyen, VRABÉLYI Márton, gróf KÁROLYI György mátraaljai uradalmának tisztviselője, botanikai szempontból a környék legjobb ismerője is megtalálta a csipkés gyöngyvesszőt (VRABÉLYI, 1868). KITAIBEL leírása nyomán JANKA Viktor császári és királyi katonatiszt, majd múzeumőr Heves mellett még ráakadt a *Spiraea crenata*-ra, (JANKA, 1866), melynek herbáriumi lapját SOÓ Rezső (SOÓ - MÁTHÉ, 1938) is tanulmányozta. A Duna-Tisza köze északi felében Anton KERNER, a budai főreáliskola kémia-természettudomány tanára találta meg Pusztavacs, Tatárszentgyörgy (Erdő-hegy) lelőhelyeken (KERNER, 1869; SZUJKÓ-LACZA - KOVÁTS, 1993-nál tévesen "Ördöghegy"). BORBÁS Vince Pest megye flórájáról írt értekezésében (BORBÁS, 1875) KERNER adatát („A kecskeméti fennsíkon zanótcserjék és más bokrok közt Erdőhegyen és P.Vacs mellett.”) említi, ő maga (már?) nem találta ezt a fajt. Másik művében (BORBÁS, 1879) Tatárszentgyörgyöt is feltünteti. BORBÁS *Spiraea*-monográfiájában (BORBÁS, 1890) összefoglalja az addigi élőhelyeket: „néhol a Magyar haza közép tájain is (a Mátrában, Kutya-váron Érd mellett), sőt homokos mezőkön is (Vacs, Erdőhegy, Tatár-Szent-György m., Tököl m. a Csepel szigeten), Heves erdeiben s ültetve több helyen.” SOÓ (1966) az érdi előfordulást elvadulásnak tekinti. Bizonytalan adatként kezeli SOÓ (1937) SADLER József parádi lelőhelyét is. Az irodalmi és herbáriumi adatok alapján a *Spiraea crenata* a múlt század hatvanas éveiben pusztulhatott ki hazánkból.

Új, de kétes adatként kell CSONGOR (1992) Mórahalom: Bogárzó előfordulását kezelnünk, ahol "egy kökénnyel benőtt homokdomb oldalán található az Alföldről már kipusztultnak tartott csipkés gyöngyvessző". Ezt a lelőhelyet a felfedezés óta senki más nem látta.

Irodalom

- BARTHA D. (1989): A hazánkból kipusztult fa- és cserjefajok. - Az Erdő **38**(10): 463-465.
 BORBÁS V. (1875): Pest megye flórája Sadler (1840) óta és újabb adatok. - Matematikai és Természettudományi Közlemények **9**: 15-54.
 BORBÁS V. (1879): Budapestnek és környékének növényzete. - Magy. Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest, pp. 176.
 BORBÁS V. (1890): *Spiraea*-cserjéink összeállítása. (*Spiraeae Hungaricarum enumeratio.*) - Magyar Növénytani Lapok **13**: 65-78.

- CSONGOR Gy. (1992): Növényvilág. In: JUHÁSZ A. (szerk.): Mórahalom. A település földje és népe. - Mórahalom Város Önkormányzata, p. 19-31.
- GOMBOCZ E. (1945): *Diaria itinerum Pauli Kitaibelii*. Auf Grund originaler Tagebücher zusammengestellt. - Budapest, pp. 1005.
- JANKA V. (1866): Neue Standorte ungarischer Pflanzen. - Österreichische Botanische Zeitschrift **16**: 169-172.
- KANITZ A. (1862): Reliquiae KITAIBELIANAE partim nunc primum publicatae ex manuscriptis Musei Nationalis Hungarici. II. Relatio de itinere bereghiensis 1803. peracto. - Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien **12**: 589-606.
- KANITZ A. (1863): Pauli Kitaibelii Additamenta ad Floram Hungaricam. - Linnaea **32**: 305-642.
- KERNER, A. (1869): Die Vegetations-Verhältnisse des mittleren und östlichen Ungarns und angrenzenden Siebenbürgens XXIII. - Österreichische Botanische Zeitschrift **19**: 137-143.
- SOÓ R. - MÁTHÉ I. (1938): A Tiszántúl flórája. Flora planitie Hungariae Transtibiscensis. Magyar Flóraművek II. - Editio Instituti Botanici Universitatis Debrecenisensis, Debrecen, pp. 80.
- SOÓ R. (1937): A Mátrahegység és környékének flórája. Flora regionis montium Mátra. Magyar Flóraművek I. - Editio Instituti Botanici Universitatis Debrecenisensis, Debrecen, pp. 90.
- SOÓ R. (1966): A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve II. - Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 96.
- SZUIJKÓ-LACZA J. - KOVÁTS D. (1993): The Flora of the Kiskunság National Park. I. The Flowering Plants. - Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, pp. 470.
- VRABÉLYI M. (1868): Adatok Hevesmegye virányisméjéhez. In: ALBERT F. (szerk.): Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyéknek leírása. - Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XIII. nagygyűlése, Eger, p. 142-164.